

MATEMATICĂ

Manual pentru clasa a XII-a

M₁

Trunchi comun

+

curriculum diferențiat

Prefață	3
---------------	---

ELEMENTE DE ALGEBRĂ

Capitolul I. GRUPURI	5	Capitolul III. INELE DE POLINOAME	104
1. Legi de compoziție pe o mulțime	5	1. Mulțimea polinoamelor cu coeficienți într-un corp comutativ	104
1.1. Definiții și exemple	5	1.1. Șiruri de elemente din corpul K	104
1.2. Adunarea și înmulțirea modulo n	6	1.2. Operații cu șiruri de elemente din corpul K	104
1.3. Adunarea și înmulțirea claselor de resturi modulo n	7	2. Forma algebrică a polinoamelor	107
1.4. Parte stabilă. Lege de compoziție indusă	9	2.1. Polinoame constante	107
1.5. Tabla unei legi de compoziție	10	2.2. Forma algebrică a unui monom	107
2. Proprietăți ale legilor de compoziție	14	2.3. Forma algebrică a unui polinom	108
2.1. Proprietatea de comutativitate	14	2.4. Valoarea unui polinom. Funcții polinomiale	109
2.2. Proprietatea de asociativitate	15	3. Operații cu polinoame scrise sub formă algebrică	110
2.3. Element neutru	21	3.1. Adunarea și înmulțirea polinoamelor scrise sub formă algebrică	110
2.4. Elemente simetrizabile	24	3.2. Împărțirea polinoamelor	114
3. Noțiunea de grup. Exemple	31	3.3. Împărțirea la X -a Schema lui Horner	120
3.1. Grupul aditiv al resturilor modulo n ..	33	4. Divizibilitatea polinoamelor	125
3.2. Grupul claselor de resturi modulo n ..	34	4.1. Relația de divizibilitate pe mulțimea $K[X]$	125
3.3. Grupul permutărilor unei mulțimi	37	4.2. Proprietăți ale relației de divizibilitate	125
3.4. Grupul simetric S_n	38	4.3. Cel mai mare divizor comun al polinoamelor	128
3.5. Grupuri de matrice	40	5. Descompunerea polinoamelor în factori ireductibili	135
3.6. Grupul rădăcinilor de ordinul n ale unității	43	5.1. Rădăcini ale polinoamelor	135
4. Reguli de calcul într-un grup	47	5.2. Rădăcini multiple ale unui polinom ..	137
4.1. Puterea unui element într-un grup	47	5.3. Ecuații algebrice	138
4.2. Legi de simplificare	48	5.4. Polinoame ireductibile în $K[X]$	140
5. Morfisme de grupuri	53	5.5. Descompunerea polinoamelor în factori ireductibili	141
6. Subgrupuri	59	6. Relațiile lui Viète	147
7. Grupuri finite	66	7. Rezolvarea ecuațiilor algebrice cu coeficienți în $\mathbb{Z}, \mathbb{C}, \mathbb{R}, \mathbb{C}$	153
7.1. Subgrupul generat de un element	66	7.1. Ecuații algebrice cu coeficienți în $\mathbb{Z}$ ..	153
7.2. Ordinul unui element într-un grup	66	7.2. Ecuații algebrice cu coeficienți raționali	157
7.3. Teoreme remarcabile în teoria grupurilor finite	68	7.3. Ecuații algebrice cu coeficienți reali ..	159
Capitolul II. INELE ȘI CORPURI	77	8. Rezolvarea unor ecuații algebrice de grad superior cu coeficienți în $\mathbb{C}$	162
1. Definiții și exemple	77	8.1. Ecuații bipătrate	162
1.1. Inelul claselor de resturi modulo n	78	8.2. Ecuații binome	163
1.2. Inele de matrice pătratică	79	8.3. Ecuații reciproce	164
1.3. Inele de funcții reale	82		
2. Reguli de calcul într-un inel	85		
3. Corpuri	91		
4. Morfisme de inele și corpuri	96		

ELEMENTE DE ANALIZĂ MATEMATICĂ

Capitolul I. PRIMITIVE	171	6. Proprietăți ale integralei definite	209
1. Probleme care conduc la noțiunea de integrală	171	7. Integrarea funcțiilor continue	220
2. Primitivele unei funcții		8. Metode de calcul pentru integrale definite	225
Integrala nedefinită a unei funcții	173	8.1. Metoda integrării prin părți	225
3. Proprietăți ale integralei nedefinite	176	8.2. Metoda schimbării de variabilă	231
4. Primitive uzuale	183	8.2.1. Prima metodă de schimbare de variabilă	231
4.1. Primitive deduse din derivatele funcțiilor elementare	183	8.2.2. A doua metodă de schimbare de variabilă	239
4.2. Primitive deduse din derivarea funcțiilor compuse	186	9. Calculul integralelor funcțiilor raționale	243
4.3. Primitive deduse din formula de derivare a produsului a două funcții	189	9.1. Calculul integralei unei funcții raționale simple	244
Capitolul II. INTEGRALA DEFINITĂ	194	9.2. Calculul integralei unei funcții raționale oarecare	255
1. Diviziuni ale unui interval $[a, b]$	194	Capitolul III. APLICAȚII ALE INTEGRALEI DEFINITE	265
2. Sume Riemann	195	1. Aria unei suprafețe plane	265
3. Integrabilitatea unei funcții pe un interval $[a, b]$	197	2. Volumul corpurilor de rotație	275
4. Integrabilitatea funcțiilor continue	202	3. Calculul unor limite de șiruri folosind integrala definită	280
5. Formula lui Leibniz-Newton	205		
TEME DE SINTEZĂ	288		
INDICAȚII ȘI RĂSPUNSURI	306		

ELEMENTE DE ALGEBRĂ

I. GRUPURI

1 Legi de compoziție pe o mulțime

1.1. Definiții și exemple

Din studiul diferitelor operații întâlnite până acum (adunarea și înmulțirea numerelor, compunerea funcțiilor, adunarea și înmulțirea matricelor etc.) se pot desprinde concluziile:

– există o mare diversitate atât în ceea ce privește natura mulțimilor pe care sunt definite aceste operații (numere, funcții, matrice, vectori, șiruri, perechi ordonate...), cât și în ceea ce privește regulile specifice după care se operează cu elementele acestor mulțimi;

– operațiile algebrice întâlnite au o serie de proprietăți comune, indiferent de natura elementelor asupra cărora operează (comutativitate, asociativitate etc.).

Reținând aspectele esențiale ale operațiilor, în acest capitol se va face o prezentare a acestora într-o formă generală prin intermediul conceptului de lege de compoziție, concept care dă posibilitatea folosirii metodei axiomatice în algebră.

❖ DEFINIȚII

Fie M o mulțime nevidă.

- O aplicație $\varphi : M \times M \rightarrow M$, $(x, y) \rightarrow \varphi(x, y)$ se numește **lege de compoziție** (operație algebrică) pe mulțimea M .
- Elementul $\varphi(x, y) \in M$, care corespunde prin aplicația φ perechii ordonate $(x, y) \in M \times M$ se numește **compusul** lui x cu y prin legea de compoziție φ .

☞ Exemple de legi de compoziție

- ♦ Operația de adunare „+” și operația de înmulțire „·” pe mulțimile de numere $\mathbf{N}$, $\mathbf{Z}$, $\mathbf{Q}$, $\mathbf{R}$, $\mathbf{C}$:

$$„+”: \mathbf{N} \times \mathbf{N} \rightarrow \mathbf{N}, (x, y) \rightarrow x + y,$$

$$„\cdot”: \mathbf{N} \times \mathbf{N} \rightarrow \mathbf{N}, (x, y) \rightarrow x \cdot y,$$

$$„+”: \mathbf{Z} \times \mathbf{Z} \rightarrow \mathbf{Z}, (x, y) \rightarrow x + y,$$

$$„\cdot”: \mathbf{Z} \times \mathbf{Z} \rightarrow \mathbf{Z}, (x, y) \rightarrow x \cdot y, \text{ etc.}$$

- ♦ Operația de adunare „+” pe mulțimea $\mathcal{V}$ a vectorilor din plan:
„+”: $\mathcal{V} \times \mathcal{V} \rightarrow \mathcal{V}$, $(\bar{a}, \bar{b}) \rightarrow \bar{a} + \bar{b}$.
- ♦ Operațiile de reuniune „ $\cup$ ”, intersecție „ $\cap$ ”, diferență „ $\setminus$ ”, diferență simetrică „ Δ ”, pe mulțimea $\mathcal{P}(M)$ a părților (submulțimilor) unei mulțimi M :
„ $\cup$ ”: $\mathcal{P}(M) \times \mathcal{P}(M) \rightarrow \mathcal{P}(M)$, $(A, B) \rightarrow A \cup B$,
„ $\cap$ ”: $\mathcal{P}(M) \times \mathcal{P}(M) \rightarrow \mathcal{P}(M)$, $(A, B) \rightarrow A \cap B$, etc.
- ♦ Operația de compunere „ $\circ$ ” a funcțiilor pe mulțimea $\mathcal{F}(M) = \{f \mid f : M \rightarrow M\}$:
„ $\circ$ ”: $\mathcal{F}(M) \times \mathcal{F}(M) \rightarrow \mathcal{F}(M)$, $(f, g) \rightarrow f \circ g$.

Legile de compoziție sunt date în diferite notații:

- În notație aditivă se scrie $\varphi(x, y) = x + y$; elementul $x + y \in M$ se numește **suma** lui x cu y , iar operația φ se numește **adunare**.
  - În notație multiplicativă se scrie $\varphi(x, y) = x \cdot y$; elementul $x \cdot y \in M$ se numește **produsul** lui x cu y , iar operația φ se numește **înmulțire**.
- Deseori, dacă $\varphi : M \times M \rightarrow M$ este o lege de compoziție (operație algebrică) pe mulțimea M , în loc de notația $\varphi(x, y)$ se folosesc notațiile $x \varphi y$, $x \circ y$, $x * y$, $x \top y$, $x \perp y$ etc.

Exercițiu rezolvat

☒ Pe mulțimea $\mathbb{R}$ se definește operația algebrică „ $\top$ ”, astfel:

$$\top : \mathbb{R} \times \mathbb{R} \rightarrow \mathbb{R}, (x, y) \rightarrow x \top y = xy - x - y.$$

- Să se calculeze $2 \top 3$, $5 \top (-3)$, $(-6) \top (-8)$.
- Pentru care elemente $x \in \mathbb{R}$, avem $x \top 2 = 8$?
- Să se rezolve ecuația $x \top (x+1) = 1$.

Soluție

a) $2 \top 3 = 2 \cdot 3 - 2 - 3 = 1$; $5 \top (-3) = 5 \cdot (-3) - 5 - (-3) = -17$, iar $(-6) \top (-8) = (-6) \cdot (-8) - (-6) - (-8) = 62$.

b) Avem: $x \top 2 = x \cdot 2 - x - 2 = x - 2$. Din egalitatea $x - 2 = 8$ se obține $x = 10$.

c) Avem: $x \top (x+1) = x(x+1) - x - (x+1) = x^2 - x - 1$. Rezultă ecuația $x^2 - x - 2 = 0$ cu soluțiile $x_1 = -1$, $x_2 = 2$. Așadar: $(-1) \top 0 = +1$ și $2 \top 3 = +1$.

1.2. Adunarea și înmulțirea modulo n

Fie $n \in \mathbb{N}^*$ un număr natural și $a \in \mathbb{Z}$. Din teorema împărțirii cu rest a numerelor întregi rezultă că există și sunt unice numerele $q \in \mathbb{Z}$ și $r \in \{0, 1, 2, \dots, n-1\}$ cu proprietatea $a = nq + r$.

Numărul natural r care reprezintă restul împărțirii lui a la n , se notează **$a \bmod n$** (se citește „ a modulo n ”) și se numește **redușul modulo n** al numărului a .

Așadar, **$r = a \bmod n$** .

Astfel, dacă $n = 6$, atunci:

$$15 \bmod 6 = 3, \quad 5 \bmod 6 = 5, \quad (-10) \bmod 6 = 2.$$

Pe mulțimea $\mathbf{Z}$ definim următoarele legi de compoziție:

a) $\oplus : \mathbf{Z} \times \mathbf{Z} \rightarrow \mathbf{Z}$, $a \oplus b = (a + b) \bmod n$, numită **adunarea modulo n .**

$a \oplus b$ se numește **suma modulo n** a lui a cu b .

b) $\odot : \mathbf{Z} \times \mathbf{Z} \rightarrow \mathbf{Z}$, $a \odot b = (ab) \bmod n$,

numită **înmulțirea modulo n** .

$a \odot b$ se numește **produsul modulo n**

al lui a cu b .

Astfel, pentru $n = 8$, avem:

$$6 \oplus 10 = (6 + 10) \bmod 8 = 16 \bmod 8 = 0;$$

$$7 \oplus 12 = (7 + 12) \bmod 8 = 19 \bmod 8 = 3;$$

$$4 \odot 3 = (4 \cdot 3) \bmod 8 = 12 \bmod 8 = 4;$$

$$(-2) \odot 5 = [(-2) \cdot 5] \bmod 8 = (-10) \bmod 8 = 6.$$

TEMĂ

Pentru $n = 6$, calculați:

$2 \oplus 5,$	$2 \odot 5,$
$16 \oplus 9,$	$9 \odot 4,$
$(-2) \oplus 3,$	$(-5) \odot 5,$
$(-7) \oplus (-9),$	$(-9) \odot (-5),$
$(2 \oplus 9) \odot 3,$	$(3 \odot 7) \oplus 8.$

1.3. Adunarea și înmulțirea claselor de resturi modulo n

Fie $n \in \mathbf{N}^*$ un număr natural fixat. Pentru $a \in \mathbf{Z}$ notăm $\hat{a} = \{a + nk \mid k \in \mathbf{Z}\}$ și $r = a \bmod n$ restul împărțirii lui a la n .

Din teorema împărțirii cu rest, rezultă că există $q \in \mathbf{Z}$ astfel încât $a = nq + r$.

$$\text{Atunci, } \hat{a} = \{a + nk \mid k \in \mathbf{Z}\} = \{r + nq + nk \mid k \in \mathbf{Z}\} = \{r + nh \mid h \in \mathbf{Z}\} = \hat{r}.$$

Așadar, în determinarea mulțimii $\hat{a}$ este esențial să cunoaștem restul împărțirii lui a la n .

Mulțimea $\hat{a}$ se numește **clasa de resturi modulo n** a lui a .

Deoarece resturile obținute la împărțirea cu n a numerelor întregi pot fi $0, 1, 2, \dots, n - 1$, rezultă că există numai n clase de resturi modulo n distincte două câte două și acestea pot fi considerate $\hat{0}, \hat{1}, \hat{2}, \dots, \widehat{n-1}$.

Mulțimea claselor de resturi modulo n se notează cu $\mathbf{Z}_n$ și putem

scrie **$\mathbf{Z}_n = \{\hat{0}, \hat{1}, \hat{2}, \dots, \widehat{n-1}\}$** .

Pe mulțimea $\mathbf{Z}_n$ se definesc următoarele legi de compoziție:

a) „+“: $\mathbf{Z}_n \times \mathbf{Z}_n \rightarrow \mathbf{Z}_n$, $\hat{a} + \hat{b} = \widehat{a \oplus b}$, numită **adunarea claselor de resturi** modulo n , iar $\hat{a} + \hat{b}$ se numește **suma** claselor $\hat{a}$ și $\hat{b}$;

b) „·“: $\mathbf{Z}_n \times \mathbf{Z}_n \rightarrow \mathbf{Z}_n$, $\hat{a} \cdot \hat{b} = \widehat{a \odot b}$, numită **înmulțirea claselor de resturi** modulo n , iar $\hat{a} \cdot \hat{b}$ se numește **produsul** claselor $\hat{a}$ și $\hat{b}$.

Exemple

♦ Fie $\mathbf{Z}_4 = \{\hat{0}, \hat{1}, \hat{2}, \hat{3}\}$. Atunci avem: $\hat{2} + \hat{1} = \hat{3}$; $\hat{2} + \hat{3} = \hat{1}$; $\hat{2} + \hat{2} = \hat{0}$ etc.

De asemenea: $\hat{2} \cdot \hat{2} = \hat{0}$; $\hat{2} \cdot \hat{3} = \hat{2}$; $\hat{3} \cdot \hat{3} = \hat{1}$.

♦ În $\mathbf{Z}_5 = \{\hat{0}, \hat{1}, \hat{2}, \hat{3}, \hat{4}\}$ avem: $\hat{2} + \hat{1} = \hat{3}$, $\hat{2} + \hat{3} = \hat{0}$, $\hat{2} + \hat{2} = \hat{4}$, $\hat{4} + \hat{3} = \hat{2}$ etc.

De asemenea: $\hat{2} \cdot \hat{2} = \hat{4}$, $\hat{2} \cdot \hat{3} = \hat{1}$, $\hat{3} \cdot \hat{3} = \hat{4}$, $\hat{4} \cdot \hat{3} = \hat{2}$ etc.

Exerciții rezolvate

☒ 1. Să se calculeze în $\mathbf{Z}_7$:

a) $(\hat{2})^3$;   b) $(\hat{3} \cdot \hat{4}) \cdot \hat{6}$;   c) $(\hat{3})^4 + (\hat{5})^3$.

Soluție

Avem: a) $(\hat{2})^3 = \hat{2} \cdot \hat{2} \cdot \hat{2} = \hat{4} \cdot \hat{2} = \hat{1}$;   b) $(\hat{3} \cdot \hat{4}) \cdot \hat{6} = \hat{5} \cdot \hat{6} = \hat{2}$;

c) $(\hat{3})^4 + (\hat{5})^3 = \hat{3} \cdot \hat{3} \cdot \hat{3} \cdot \hat{3} + \hat{5} \cdot \hat{5} \cdot \hat{5} = \hat{2} \cdot \hat{3} \cdot \hat{3} + \hat{4} \cdot \hat{5} = \hat{6} \cdot \hat{3} + \hat{6} = \hat{4} + \hat{6} = \hat{3}$.

☒ 2. Să se rezolve în $\mathbf{Z}_4$ ecuația $\hat{2}x^2 + \hat{2}x = \hat{0}$.

Soluție

Soluțiile ecuației pot fi doar elemente ale mulțimii $\{\hat{0}, \hat{1}, \hat{2}, \hat{3}\}$.

Fie $f(x) = \hat{2}x^2 + \hat{2}x$. Avem:

- $f(\hat{0}) = \hat{2} \cdot \hat{0} + \hat{2} \cdot \hat{0} = \hat{0} + \hat{0} = \hat{0}$;
- $f(\hat{1}) = \hat{2} \cdot \hat{1} + \hat{2} \cdot \hat{1} = \hat{2} + \hat{2} = \hat{0}$;
- $f(\hat{2}) = \hat{2} \cdot \hat{0} + \hat{2} \cdot \hat{2} = \hat{0} + \hat{0} = \hat{0}$;
- $f(\hat{3}) = \hat{2} \cdot \hat{1} + \hat{2} \cdot \hat{3} = \hat{2} + \hat{2} = \hat{0}$.

☐ **TEMĂ**
 Rezolvați ecuațiile:
 a) $\hat{3}x + \hat{5} = \hat{0}$, în $\mathbf{Z}_6$;
 b) $\hat{3}x^2 + \hat{3}x = \hat{0}$, în $\mathbf{Z}_6$;
 c) $\hat{2}x^3 + \hat{3}x + \hat{2} = \hat{0}$, în $\mathbf{Z}_4$.

În concluzie, soluțiile ecuației date sunt $\hat{0}, \hat{1}, \hat{2}, \hat{3}$. După cum se observă, ecuațiile de gradul 2, pe mulțimi diferite de cele uzuale, pot avea mai mult de două soluții.

1.4. Parte stabilă. Lege de compoziție indusă

Fie M o mulțime nevidă și „ $\circ$ ”: $M \times M \rightarrow M$ o lege de compoziție pe M .

❖ DEFINIȚIE

• O submulțime $S \subset M$ se numește **parte stabilă** a lui M în raport cu legea de compoziție „ $\circ$ ” dacă: $\forall x, y \in S$ implică $x \circ y \in S$.

Pentru cazul $S = M$ se spune că M este parte stabilă în raport cu legea de compoziție „ $\circ$ ”.

📖 Exemple

- ♦ Mulțimile de numere $\mathbb{N}$, $\mathbb{Z}$, $\mathbb{Q}$ sunt părți stabile ale lui $\mathbb{R}$ în raport cu operațiile de adunare și de înmulțire a numerelor reale.
- ♦ Mulțimile $p\mathbb{N} = \{px \mid x \in \mathbb{N}\}$, cu $p \in \mathbb{N}$ sunt părți stabile ale lui $\mathbb{N}$ în raport cu operațiile de adunare și de înmulțire a numerelor naturale.
- ♦ Fie $\mathcal{M}_n(\mathbb{C})$ mulțimea matricelor pătrate cu elemente din mulțimea $\mathbb{C}$. Submulțimea $S \subset \mathcal{M}_n(\mathbb{C})$ a matricelor inversabile este parte stabilă a lui $\mathcal{M}_n(\mathbb{C})$ în raport cu înmulțirea matricelor.

Exerciții rezolvate

☒ 1. Fie $H \subset \mathcal{M}_2(\mathbb{C})$, $H = \left\{ \begin{pmatrix} a & b \\ -b & a \end{pmatrix} \mid a^2 + b^2 = 1 \right\}$. Să se arate că H este parte stabilă a mulțimii $\mathcal{M}_2(\mathbb{C})$ în raport cu înmulțirea matricelor.

Soluție

Fie $A, B \in H$, $A = \begin{pmatrix} a & b \\ -b & a \end{pmatrix}$, $B = \begin{pmatrix} x & y \\ -y & x \end{pmatrix}$ și $a^2 + b^2 = 1$, $x^2 + y^2 = 1$. Se

$$\text{obține: } AB = \begin{pmatrix} a & b \\ -b & a \end{pmatrix} \cdot \begin{pmatrix} x & y \\ -y & x \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} ax - by & ay + bx \\ -ay - bx & -by + ax \end{pmatrix}. \quad (1)$$

Folosind proprietatea $\det(AB) = \det(A) \cdot \det(B)$, rezultă că:

$$\det(AB) = (a^2 + b^2)(x^2 + y^2) = 1 \text{ și astfel } (ax - by)^2 + (ay + bx)^2 = 1. \quad (2)$$

Din relațiile (1) și (2) rezultă că $AB \in H$, deci H este parte stabilă a mulțimii $\mathcal{M}_2(\mathbb{C})$ în raport cu înmulțirea.

☒ 2. Să se arate că mulțimea $\mathcal{R}_n = \{0, 1, 2, \dots, n-1\}$ este parte stabilă a lui $\mathbb{Z}$ în raport cu adunarea modulo n și înmulțirea modulo n .

Soluție

Dacă $a, b \in \mathcal{R}_n$, atunci, din definiție, $a \oplus b$ și $a \odot b$ reprezintă restul împărțirii numerelor $a + b$ și $a \cdot b$ la n . În concluzie, $a \oplus b$ și $a \odot b$ sunt elemente ale lui $\mathcal{R}_n$.

Dacă H este parte stabilă a lui M în raport cu legea de compoziție $\varphi : M \times M \rightarrow M$, atunci pe mulțimea H se poate defini o lege de compoziție $\psi : H \times H \rightarrow H$, considerând $\psi(x, y) = \varphi(x, y), \forall x, y \in H$.

Legea de compoziție ψ se numește **legea de compoziție indusă** pe mulțimea H de către legea de compoziție φ .

Pentru simplificarea scrierii, se obișnuiește să se folosească aceeași notație pentru legea de compoziție pe M și legea de compoziție indusă pe H .

1.5. Tabla unei legi de compoziție

Fie M o mulțime finită, $M = \{a_1, a_2, \dots, a_n\}$ și $\varphi : M \times M \rightarrow M$ o lege de compoziție pe M .

Legea de compoziție φ poate fi descrisă printr-un tablou cu n linii și n coloane corespunzător elementelor $a_1, a_2, \dots, a_n$. La intersecția liniei i cu coloana j se află elementul $\varphi(a_i, a_j)$.

φ	a_1	a_2	...	a_j	...	a_n
a_1				⋮		
a_2				⋮		
⋮				⋮		
a_i	.....			$\varphi(a_i, a_j)$		.....
⋮				⋮		
a_n				⋮		

Acest tablou se numește **tabla legii de compoziție** sau **tabla lui Cayley**.

Tabla unei legi de compoziție are un rol deosebit în perfecționarea calculurilor algebrice, precum și în verificarea unor proprietăți ale legii de compoziție.

Exerciții rezolvabile

- 1. Fie $H = \{z \in \mathbb{C} \mid z^4 = 1\}$. Să se arate că H este parte stabilă a mulțimii $\mathbb{C}$ în raport cu înmulțirea numerelor complexe.

Soluție

Ecuția $z^4 = 1$ se scrie $(z^2 - 1)(z^2 + 1) = 0$, de unde se obține $z \in \{-1, 1, i, -i\} = H$. Alcătuim tabla operației de înmulțire pe H .

.	-1	1	-i	i
-1	1	-1	i	-i
1	-1	1	-i	i
-i	i	-i	-1	1
i	-i	i	1	-1

După cum se observă din tabla operației, toate rezultatele obținute în urma compunerii elementelor aparțin mulțimii H . În concluzie, mulțimea H este parte stabilă a lui $\mathbb{C}$ în raport cu înmulțirea.

- ☒ **2.** Să se alcătuiască tablele operațiilor de adunare și de înmulțire modulo 4 pe $\mathcal{R}_4$ și de adunare și de înmulțire pe mulțimea claselor de resturi $\mathbb{Z}_4$.

Soluție

Având în vedere modul în care s-au definit operațiile pe mulțimile $\mathcal{R}_4$ și $\mathbb{Z}_4$, avem:

$\oplus$	0	1	2	3
0	0	1	2	3
1	1	2	3	0
2	2	3	0	1
3	3	0	1	2

$\odot$	0	1	2	3
0	0	0	0	0
1	0	1	2	3
2	0	2	0	2
3	0	3	2	1

$+$	$\hat{0}$	$\hat{1}$	$\hat{2}$	$\hat{3}$
$\hat{0}$	$\hat{0}$	$\hat{1}$	$\hat{2}$	$\hat{3}$
$\hat{1}$	$\hat{1}$	$\hat{2}$	$\hat{3}$	$\hat{0}$
$\hat{2}$	$\hat{2}$	$\hat{3}$	$\hat{0}$	$\hat{1}$
$\hat{3}$	$\hat{3}$	$\hat{0}$	$\hat{1}$	$\hat{2}$

$\cdot$	$\hat{0}$	$\hat{1}$	$\hat{2}$	$\hat{3}$
$\hat{0}$	$\hat{0}$	$\hat{0}$	$\hat{0}$	$\hat{0}$
$\hat{1}$	$\hat{0}$	$\hat{1}$	$\hat{2}$	$\hat{3}$
$\hat{2}$	$\hat{0}$	$\hat{2}$	$\hat{0}$	$\hat{2}$
$\hat{3}$	$\hat{0}$	$\hat{3}$	$\hat{2}$	$\hat{1}$

- ☒ **3.** Pe mulțimea $\mathbb{D}$ se consideră legea de compoziție $x \circ y = xy + x + y$, $\forall x, y \in \mathbb{D}$. Să se arate că mulțimea $M = [-2, 0]$ este parte stabilă a lui $\mathbb{D}$ în raport cu legea de compoziție „ $\circ$ ”.

Soluție

Trebuie arătat că dacă $x, y \in [-2, 0]$, atunci $x \circ y \in [-2, 0]$. Deoarece $x, y \in [-2, 0]$, rezultă că $-2 \leq x \leq 0$, $-2 \leq y \leq 0$ sau $-1 \leq x + 1 \leq 1$, $-1 \leq y + 1 \leq 1$ și se obțin inegalitățile $|x + 1| \leq 1$, $|y + 1| \leq 1$. Prin înmulțire, avem inegalitatea $|(x + 1)(y + 1)| \leq 1$, care se scrie sub forma $-1 \leq (x + 1)(y + 1) \leq 1$. După reducere se obține: $-2 \leq xy + x + y \leq 0$, deci $x \circ y \in [-2, 0]$.

EXERCITII ȘI PROBLEME

EXERSARE

E1. Pe mulțimea Z se definește operația algebrică „ $\circ$ ” astfel: $x \circ y = 2x + y - 3, \forall x, y \in Z$.

- a) Să se calculeze $4 \circ 7, 8 \circ (-1), (-8) \circ 3$ și $3 \circ (-8)$.
- b) Să se afle valorile $x \in Z$ pentru care $x \circ (3x - 1) = 6$.
- c) Să se rezolve ecuația $(x + 1) \circ 3 = 5 \circ (x^2 - 8)$.

E2. Pe mulțimea $\mathcal{M} = \left\{ \begin{pmatrix} 1 & a \\ a & 1 \end{pmatrix} \mid a \in \mathbb{R} \right\}$

definim operația algebrică $A \perp B = 3A - 2B, \forall A, B \in \mathcal{M}$.

- a) Să se arate că $I_2 \in \mathcal{M}$.
- b) Să se calculeze $\begin{pmatrix} 1 & 3 \\ 3 & 1 \end{pmatrix} \perp \begin{pmatrix} 1 & 2 \\ 2 & 1 \end{pmatrix}$.
- c) Să se determine $a \in \mathbb{R}$, știind că $\begin{pmatrix} 1 & a \\ a & 1 \end{pmatrix} \perp \begin{pmatrix} 1 & a^2 \\ a^2 & 1 \end{pmatrix} = I_2$.

E3. Să se calculeze:

- a) $18 \bmod 5; 28 \bmod 6; 17 \bmod 8; (-3) \bmod 4;$
- b) $5 \oplus 4; 6 \oplus 11; (-2) \oplus 5; (-4) \oplus \oplus (-13)$, dacă $n = 9;$
- c) $2 \circ 7; 5 \circ 8; (-3) \circ 17; (-5) \circ \circ (-11)$, dacă $n = 10$.

E4. Să se calculeze:

- a) $\widehat{23}, \widehat{21}, \widehat{9}, \widehat{-3}, \widehat{-7}$ în $Z_3;$
- b) $\widehat{2} + \widehat{11}, \widehat{3} + \widehat{7}, \widehat{5} + \widehat{9}$ în $Z_4;$
- c) $\widehat{2} \cdot \widehat{4}, \widehat{4} \cdot \widehat{3}, (\widehat{3})^3, (\widehat{5})^4$ în $Z_6;$
- d) $(\widehat{2} + \widehat{3}) \cdot (\widehat{4} + \widehat{5}) \cdot (\widehat{3} + \widehat{6})$ în Z_7 .

E5. Să se rezolve ecuațiile:

- a) $\widehat{2x} + \widehat{1} = \widehat{0}$, în $Z_3;$

- b) $x^2 + \widehat{1} = \widehat{0}$, în $Z_5;$
- c) $\widehat{3x^2} - \widehat{5x} + \widehat{2} = \widehat{0}$, în $Z_4;$
- d) $x^3 + \widehat{2x} + \widehat{3} = \widehat{0}$, în Z_5 .

E6. Pe mulțimea $\mathbb{R}$ se definesc operațiile algebrice $x \circ y = x + y - xy$ și $x \top y = x - y + 2xy, \forall x, y \in \mathbb{R}$. Să se rezolve:

- a) ecuația $x \circ x = x \top x;$
- b) sistemul $\begin{cases} (x + 3y) \circ 3 = -19 \\ (x - 2y) \top 2 = -22 \end{cases}$

E7. Pe mulțimea $M = \{0, 1, 2, 3, 4\}$ se consideră legea de compoziție $x \circ y = |x - y|, \forall x, y \in M$. Să se alcătuiască tabla operației și să se arate că M este parte stabilă în raport cu această lege de compoziție.

E8. Să se alcătuiască tabla operației „ $\circ$ ” pe mulțimea M și să se studieze dacă mulțimea este parte stabilă în raport cu „ $\circ$ ”, dacă:

- a) $M = \{x \in \mathbb{N} \mid x \text{ divide } 12\},$
 $x \circ y = \text{c.m.m.d.c.}(x, y);$
- b) $M = \{2, 3, 4, 5\},$
 $x \circ y = \min(x, y);$
- c) $M = \{0, 1, 2, 3, 4\},$
 $x \circ y = \max(x, y).$

E9. Să se arate că mulțimea M este parte stabilă în raport cu legea de compoziție specificată:

- a) $M = [2, +\infty), x \circ y = xy - 2(x + y) + 6;$
- b) $M = \left\{ \begin{pmatrix} a & 2b \\ b & a \end{pmatrix} \mid a, b \in \mathbb{R} \right\}$, în raport cu adunarea matricelor;

$$c) M = \left\{ \begin{pmatrix} a & 2b \\ b & a \end{pmatrix} \mid a, b \in \mathbb{C}, a^2 - 2b^2 = 1 \right\},$$

în raport cu înmulțirea matricelor.

E10. Pe mulțimea $M = \{1, 2, 3, 4\}$ se consideră operația algebrică „ $\circ$ ” a cărei tablă este dată mai jos:

$\circ$	1	2	3	4
1	1	3	4	1
2	1	3	4	2
3	2	1	3	4
4	4	3	2	1

a) Să se determine $x = 1 \circ (2 \circ 3)$,

$y = 4 \circ (3 \circ 2)$, $z = (1 \circ 2) \circ (3 \circ 4)$.

b) Să se rezolve ecuațiile $x \circ 2 = 4$,
 $4 \circ x = 2$ și $x \circ 2 \circ x = 1$.

c) Să se rezolve sistemele de ecuații:

$$\begin{cases} x \circ 2 = y \\ y \circ 2 = x \end{cases} \text{ și } \begin{cases} x \circ y = 1 \\ (x+1) \circ y = 1 \end{cases}$$

E11. Fie $\mathcal{M} = \left\{ A = \begin{pmatrix} 1 & a \\ 0 & 1 \end{pmatrix} \mid a \in \mathbb{C} \right\}$ și legea

de compoziție $X \perp Y = X + Y - I_2$,

$\forall X, Y \in \mathcal{M}_2(\mathbb{C})$ definită pe mulțimea

$\mathcal{M}_2(\mathbb{C})$.

Să se arate că mulțimea $\mathcal{M}$ este parte stabilă a mulțimii $\mathcal{M}_2(\mathbb{C})$ în raport cu operația de înmulțire a matricelor și în raport cu operația „ $\perp$ ”.

APROFUNDARE

A1. Să se determine mulțimile $M \subset \mathbb{Z}_4$, care sunt părți stabile ale lui $\mathbb{Z}_4$ în raport cu operația de adunare.

A2. Să se arate că mulțimea M este parte stabilă în raport cu operația specificată:

a) $M = (a, +\infty)$, $x \circ y = xy - a(x+y) + a^2 + a$;

b) $M = [4, 6]$, $x \circ y = xy - 5(x+y) + 30$;

c) $M = (-1, 1)$, $x \circ y = \frac{x+y}{1+xy}$.

A3. Pe mulțimea $M = (2, +\infty)$ se consideră legea de compoziție:

$$x \circ y = \frac{xy - 2}{x + y - 3}, \quad \forall x, y \in M.$$

Să se arate că M este parte stabilă în raport cu „ $\circ$ ”.

A4. Se consideră mulțimea

$$\mathbb{Z}[\sqrt{3}] = \{a + b\sqrt{3} \mid a, b \in \mathbb{Z}\}.$$

Să se arate că:

a) mulțimea $\mathbb{Z}[\sqrt{3}]$ este parte sta-

bilă în raport cu adunarea și înmulțirea;

b) mulțimea $M = \{a + b\sqrt{3} \mid a, b \in \mathbb{Z}, a^2 - 3b^2 = 1\}$ este parte stabilă a mulțimii $\mathbb{Z}[\sqrt{3}]$ în raport cu înmulțirea.

A5. Se consideră funcțiile

$$f_1, f_2, f_3, f_4 : \mathbb{R} \setminus \{0\} \rightarrow \mathbb{R} \setminus \{0\},$$

$$f_1(x) = x, \quad f_2(x) = \frac{1}{x}, \quad f_3(x) = -x,$$

$$f_4(x) = -\frac{1}{x}.$$

Să se arate că mulțimea $M = \{f_1, f_2, f_3, f_4\}$ este parte stabilă în raport cu compunerea funcțiilor.

A6. Fie $M = (2, +\infty)$ și legea de compoziție pe M : $x \circ y = xy - 2x - 2y + a$,

$\forall x, y \in M$.

a) Să se determine valoarea minimă a lui $a \in \mathbb{R}$, astfel încât M să fie parte stabilă în raport cu „ $\circ$ ”.

b) Să se rezolve ecuația $4 \circ x = 8$.

c) Să se rezolve sistemul:

$$\begin{cases} (x+2) \circ (y-3) = 46 \\ (2x+1) \circ (y+1) = 59 \end{cases}, \text{ pentru } a = 50.$$

A7. Să se studieze dacă mulțimea M este parte stabilă a lui $\mathbb{C}$ în raport cu înmulțirea:

a) $M = \{z \in \mathbb{C} \mid z^3 = 1\}$;

b) $M = \{z \in \mathbb{C} \mid z = \bar{z}\}$;

c) $M = \{z \in \mathbb{C} \mid z^2 = \bar{z}\}$;

d) $M = \{z \in \mathbb{C} \mid \operatorname{Re}(z) = 0\}$.

A8. Să se determine mulțimile finite $M \subset \mathbb{R}$, care sunt părți stabile ale lui $\mathbb{R}$ în raport cu operația de înmulțire. Aceeași problemă pentru mulțimea $\mathbb{C}$.

A9. Fie M o mulțime cu 3 elemente. Să se determine numărul legilor de compoziție care se pot defini pe mulțimea M . Generalizare.

2 Proprietăți ale legilor de compoziție

2.1. Proprietatea de comutativitate

Fie M o mulțime nevidă.

❖ DEFINIȚIE

• Legea de compoziție „ $\circ$ ”: $M \times M \rightarrow M, (x, y) \rightarrow x \circ y$ se numește **comutativă** dacă $x \circ y = y \circ x, \forall x, y \in M$.

☞ Exemple de legi de compoziție comutative

- Adunarea și înmulțirea pe mulțimile de numere $\mathbb{N}, \mathbb{Z}, \mathbb{Q}, \mathbb{R}, \mathbb{C}$. Avem:
 $x + y = y + x$ și $x \cdot y = y \cdot x, \forall x, y$.
- Reuniunea, intersecția și diferența simetrică pe mulțimea $\mathcal{P}(M)$ a submulțimilor mulțimii M :
 $A \cup B = B \cup A, A \cap B = B \cap A, A \Delta B = B \Delta A, \forall A, B \in \mathcal{P}(M)$.
- Adunarea matricelor pe mulțimea $\mathcal{M}_{m, n}(\mathbb{C})$:
 $A + B = B + A, A, B \in \mathcal{M}_{m, n}(\mathbb{C})$.

☞ Exemple de legi de compoziție necomutative

- Scăderea pe mulțimile $\mathbb{Z}, \mathbb{Q}, \mathbb{R}, \mathbb{C}$.
- Scăderea pe mulțimea matricelor $\mathcal{M}_{m, n}(\mathbb{C})$.
- Diferența mulțimilor pe mulțimea $\mathcal{P}(A)$.
- Compunerea funcțiilor pe mulțimea $\mathcal{F}(M) = \{f \mid f : M \rightarrow M\}$, dacă M are cel puțin două elemente.

⇒ OBSERVAȚII

1. Dacă $\varphi : M \times M \rightarrow M$ este lege de compoziție comutativă pe mulțimea M și $H \subset M$ este parte stabilă a lui M în raport cu φ , atunci operația indusă pe H de legea φ este comutativă. Se spune că proprietatea de comutativitate este ereditară.
2. Dacă mulțimea M este finită, comutativitatea unei operații φ pe M poate fi verificată pe tabla operației. Legea de compoziție este comutativă dacă tabla legii este simetrică față de diagonala principală a acesteia.

Exercițiu rezolvat

- ☒ Pe mulțimea $\mathbb{Z}$ a numerelor întregi se definește legea de compoziție $x \circ y = xy + 2x + ay$.
Să se determine $a \in \mathbb{Z}$ pentru care legea de compoziție este comutativă.

Soluție

Avem: $y \circ x = y \cdot x + 2y + ax$. Din egalitatea $x \circ y = y \circ x$ se obține $x \cdot y + 2x + ay = y \cdot x + 2y + ax, \forall x, y \in \mathbb{Z}$. Din faptul că înmulțirea și adunarea numerelor întregi sunt legi de compoziție comutative se obține $(a - 2)(x - y) = 0, \forall x, y \in \mathbb{Z}$, de unde $a = 2$.

⇒ OBSERVAȚIE

- Multe legi de compoziție se definesc cu ajutorul altor legi de compoziție. În asemenea cazuri, în demonstrarea proprietăților legii de compoziție considerate, intervin în mod esențial proprietățile legilor de compoziție folosite în definirea acestora.

2.2. Proprietatea de asociativitate

Fie M o mulțime nevidă.

❖ DEFINIȚIE

- O lege de compoziție $M \times M \rightarrow M, (x, y) \rightarrow x \circ y$ se numește **asociativă** dacă $(x \circ y) \circ z = x \circ (y \circ z), \forall x, y, z \in M$.

☞ Exemple de legi asociative

- ♦ Adunarea și înmulțirea pe mulțimile de numere $\mathbb{N}, \mathbb{Z}, \mathbb{Q}, \mathbb{R}, \mathbb{C}$:
 $(x + y) + z = x + (y + z)$ și $(x \cdot y) \cdot z = x \cdot (y \cdot z)$, pentru oricare x, y, z .